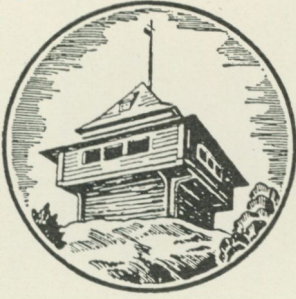

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1949**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1949

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar mittpartiet av en duk, daterad 1643 och prydd med danska adelsvapen. Duken, som är en gåva till museet av fröken Eda Witt, behandlas närmare på sid. 187. — Nordiska museet 235,925.

Tryckt hos Tryckeri Aktieföretaget Thule, Stockholm 1949

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

GUNGOR

NÅGRA ANTECKNINGAR KRING ÄLDRE TIDERS NÖJESLIV

av Mats Rehnberg

Gungan är numera i vårt land främst ett enkelt redskap att förnöja barn med. På festplatser och vid ambulerande nöjesfält förekomma emellertid mer eller mindre raffinerade apparater, som åt en vuxnare publik skänker något av gungandets tjusning. Under de närmast förflutna århundradena visar det sig, att gungorna i olika former icke enbart varit småbarnens leksaker utan att de i alla bygder haft en trogen publik framför allt hos den vuxnare ungdomen. Den följande framställningen kommer icke att beröra de olika gungor, som användes inomhus för spädbarn, ej heller behandlas olika typer av vaggor eller gungstolar.

Ett så förhållandevis enkelt redskap som gungan bör ju ha förekommit ganska långt tillbaka i tiden, även om man nu saknar vittnesbörd därom. Hittills har det för svenskt område icke varit möjligt att finna äldre uppgifter än från 1600-talet. Men redan vid denna tid var gungan en så välkänd företeelse, att ordet lämpade sig för bildspråket. Så t. ex. yttrar Håkan Spegel i Guds verk och hvila 1685 om hjärtat, att "thet henger altijd jämpt rät såsom i een Gunga".

I samband med den granskning av källorna till Olaus Magnus stora verk om De nordiska folkens liv 1555, som docenten John Granlund utfört, har det emellertid givits anledning att tolka vissa uttryck såsom en beskrivning av gungor. I 15:e boken, 24 kapitlet skriver nämligen Olaus Magnus: Est et alia quaedam choreae, seu ludi species, qua machina quadam lignea homines per aëra rotarum more, et impulse iactantur. Granlund har tolkat

detta på följande sätt: "Det finns också ett annat slags dans eller lek, som består däri, att folk med en trågunga kastas i luften på samma sätt som hjul gå runt, sedan de satts i rörelse av en stöt." Akrobatik, fäktning och allehanda andra ekvilibristiska kroppsörelser räknades vid denna tid in under begreppet dans. Skildringen av denna gunga är placerad i ett avsnitt som i övrigt skildrar ynglingarnas och fästningstruppernas tilltag och nöjen, alltså en miljö, som i mycket hög grad lämpar sig för gungorna. Att av Olaus Magnus ord sluta sig till vilken typ av gunga som avses är icke möjligt. Närmast stämmer beskrivningen dock med de gungor som ännu under 1800-talet beagnades av den vuxnare ungdomen.

Från början av 1600-talet lämnar Petrus Petrejus en initierad bild av vilken stor roll gungandet spelade i det muskovitiska riket (*Regni Muschovitici sciographia* 1615). "Theras Quinfolck hafwa sin lust och frögd med gungor om Sommaren Både på bräden och reep. När stoor högtider äre förhanden gåå twå eller tree karlar tillsamman och hugga tu långa trää tiugu alnar longt och sättia ther uthi itt reep och göra en gunga och draga ther medh för hwar port. The som wele gunga, the komma tå uth sättia sigh på samma reep och gunga så thet mesta som the kunna och moste så gifwa för hwar gång en halff öre eller itt rundstycke effter som the hafwa gungat til så att de som gungan äga få ofta af somblige Gårdar en halff daler och then som tå aldrahögst uthi wädret skakkar och gungar hon warder aldramäst affhollin och rosat. Boiarers hustrur och döttrar och pigor samt köpmäns och andra gemene mans låta gunga sigh uth på Gaterna i hwars mans åsyn. Men the rika och stora Herrars Frur och döttrar in i gårdarna."

Då gesandten C. J. Hildebrant på 1650-talet reste genom Ukraina konstaterade han att befolkningen, särskilt vid påsktiden, roade sig med att gunga i stora hjul eller vindor. Tydligen avses därmed ett slags gungor som snurra runt liksom ett hjul, alltså i stort sett liknande Olaus Magnus beskrivning från vårt eget land ett sekel tidigare. (*Historiska handlingar* 30: 2, sid. 83. Denna källa har påpekats av fil. dr Gösta Berg.) Talrika andra uppgifter, även bilder av gungor, från östra

Europa och Främre Asien ge en antydan om att gungorna vid början av nyare tiden voro mycket vanliga och uppskattade i dessa områden.

Att gungandet rönt livligt intresse i de östra delarna av Europa framgår även av den karolinske krigaren S. Agrells dagböcker från fångenskapen, då han 1709 i trakten av Svarta havet varseblev "gungor allestädes utmed husena, stälte emilan 2:ne pålar, uti jorden satte, och drefs aldeles omkring, doch så gjorde med små axlar, att dhe påsittande alltid hade fötterna nedhängiande". Året därpå varseblev samme iakttagare vid en fest i Turkiet, hur gungorna voro i flitigt bruk även vid detta tillfälle.

Att gungor av olika slag ha varit populära på de flesta håll i Europa framgår tydligt redan efter ganska ytliga forskningar i litteraturen. J. W. Snellman uppger t. ex. i sin bok om Tyskland 1842, hur det i Schwaben var vanligt med svänggungor vid allehanda folkfester, då de begagnades mot en viss avgift. Särskilt vanliga tyckas de i Mellaneuropa ha varit vid festplatser, t. ex. vid den "Volksgarten" som redan 1829 anlades av B. Festorazzi i Linz i Österrike (Heimatgaue X, 1929).

Under 1700-talet voro gungorna i flitigt bruk i vårt land. C. Envalsson har t. ex. låtit gungan spela en viktig roll i sin bekanta lyriska komedi Slätter-ölet eller kronofogdarna 1787. Vid slutet av den femte scenen locka flickorna kronofogden Bryngel att ta plats i en repgunga. I början söker Bryngel demonstrera sin manliga säkerhet med följande ord:

"Spänstigheten
jag på tåget fresta vill
Säkerheten
hör därtill."

Sedan han placerat sig på gungan, börja flickorna att sätta den i rörelse:

"Jag är luftig jag är vig
Skönhetshänder
föra mig."

Då farten ökar, blir han emellertid en smula orolig:

”Aj! den svängen! . . .
 Jag så när i backen låg
 Hela ängen
 Häpen jag såg.
 Tänk att tögden
 Detta repet icke ger! . . .
 Ej opp i högden
 Så jag ber.”

Hela scenen slutar med att kronofogden förblir sittande högt upp i gungan (jämför bilden sid. 173).

Under 1800-talet upplever gungan ännu sin storhetstid. Vittnesbörden om dess popularitet äro talrika. N. I. af Wetterstedt diktar 1823 i sin skrift om Stockholm, filosofisk, satirisk och poetisk målning, om folklivet på Djurgården i följande ord:

”Der borta, på en gård, ser jag en gunga svänga,
 med fyra jungfrur deruti,
 som då och då ge till ett litet ångestskri,
 när på en rankig stol de högt i luften hänga,
 till deras stora fröjd som stå och se därpå.”

Djurgårdens gungor uppmärksammades även av Joh. Wilh. Snellman i Fyra giftermål 1842 (SAOB), varvid författaren nämner ”öldricken i mängd och en blåmålad gunga och en tiggare på träben”. Även på andra platser i Stockholm där folk mötte upp till förlustelser fanns det gungor. Johan af Wingård har 1847 i sina Minnen omtalat, att ungdomen mot någon ringa avgift kunde förlusta sig i en svänggunga i Humlegården.

Ofta ingingo gungorna i prästgårdarnas och herrgårdarnas parkutrustning. Carl Jonas Love Almquist berättar i Amorina 1839 om en gunga vid Danderyds prästgård, och Lotten Edholm beskriver från mitten av 1800-talet i Från barndom till ålderdom (1919) en stark trägunga vid Edebo herrgård i Sörmland. Från småländsk herrgårdsmiljö betygas gungans popularitet av

Sigurd alias K. J. A. Hedenstierna i Fideikommissarien till Halleberg.

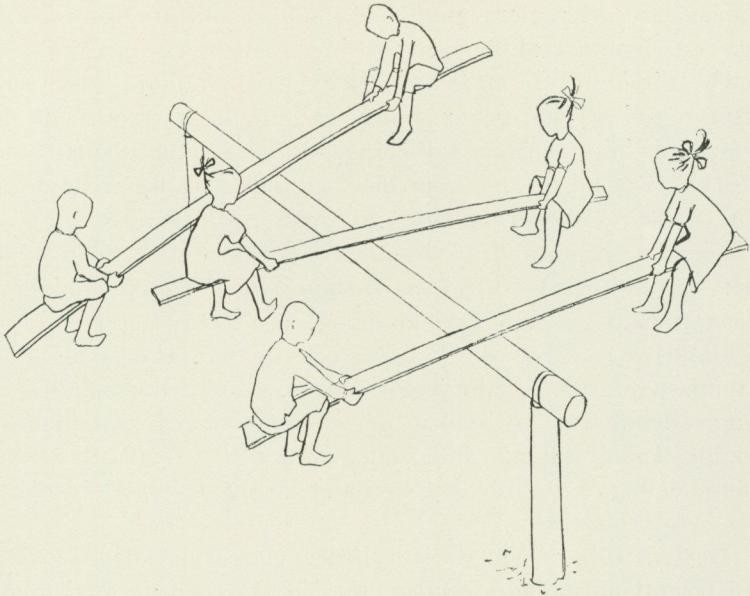
Då Carl Rupert Nyblom i En sjuttioårings minnen 1908 uppehåller sig vid uppväxttiden i Uppsala under 1800-talets mitt, berättar han om gungorna vid stadens hälsobrunn i Geijersdalen. Efter söndagsgudstjänsten i brunnssalongen övergick både barn och ungdom till gungorna. Även i den av Arvid Ahnfelt utgivna boken Ur Karl af Kullbergs portfölj (1837) omtalas gungornas popularitet vid hälsobrunnen, som i detta fallet var Medevi. År 1832 rapporterades från Vadstena hospital att man anlagt en "särskild promenadplats, hvarest gunga och kägelbana, till nöje och förströelse för de vansinniga, äfven äro inrättade". Måhända kunde det flitiga gungandet vid hälsobrunnarna och andra kuranstalter tolkas som en följd av läkarböckernas rekommendationer. Redan vid mitten av 1700-talet hade Carl von Linné i sin Principia diætica rekommenderat denna form av "motus". "Gunga är en god motion, men försvagar huvudet", yttrar Linné vid en uppräknig av sådana lämpliga motioner som segling, ridning, åkning och bollspel. Ännu vid 1800-talets slut innehålla läkarböckerna utförliga och förnumstiga beskrivningar och rekommendationer av gungning. I Wilh. Uhrströms Hemläkaren 1881 heter det sålunda: "Gungning tåles ej af somliga personer men är i sjelfva verket ingen förkastlig rörelse, i synnerhet derföre att kroppens egen kraft kan spela någon större roll . . . Att gunga andra är naturligtvis en långt bättre motion än att låta gunga sig." Hos E. W. Wretling, Läkarebok för alla (1895), framhålles, att "gungning är en rörelse, som tages för nöjets skull, när den kan erhållas på ett fullt regelbundet sätt. När vissa likformiga och ej för hastiga rörelser meddelas kroppen, frambringa de i nervsystemet en angenäm känsla. Dock är detta mycket subjektivt, ty hvad som är angenämt för den ena, är oangenämt för den andra . . . Gungning kan på regelbundet sätt ske upp och ned (vertikalt) fram och tillbaka (horisontalt), i krets (cirkulärt) eller med förening av två dylika rörelser". Kanske var det ordinationer av detta slag, som gjorde att gamla damer gärna läto sig gungas. Adolf Reutersvärd har i sina minnen (1924) berättat

härom från 1870-talet på Merhults gård i Småland. En medelålders adelsfröken hade fått för sig att gungning var nyttigt mot hennes huvudvärk. "Naturligtvis skulle vi pojkar gunga henne. Första gången tyckte vi det var rätt så nöjsamt, men till slut blef det för påkostande. Hon ville aldrig sluta, utan vi kunde få hålla på timvis så svetten lackade och tungan hängde långt ut ur halsen. Slappnade man till fick man höra: 'Jaså, är ni redan trötta era stackare?' Vreden och ambitionen dref då på igen. Vi försökte få gungan gå snedt, så att den skulle stöta emot ena stolpen och kärringen ramla ur och slå ihjäl sig. Det lyckades aldrig" . . .

Dessa olika uppgifter ur litteraturen om gungorna ange endast mycket sällan redskapens utformning eller konstruktion. För att få kunskap härom måste man använda traditionsforskningens väg att skaffa upplysningar från de äldsta nu levande personerna i olika trakter. På den vägen har ett mycket rikhaltigt material under 1940-talet insamlats till Nordiska museet.

Till de minst invecklade typerna hör det enkla gungbrädet. Alla känna så väl till detta, att en beskrivning torde vara helt onödig. Så har man också resonerat under långliga tider, och därför sakna vi nästan alla kunskaper om gungbräden i äldre tid. Att man lagt en bräda över ett stöd och sedan vägt ömsom åt ena och ömsom åt andra hållet har varit så vanligt, att en sittbräda mellan tvenne bockar ofta kallas gungbräde även i sin sekundära användning. Så gör t. ex. Karl Otto Ekström (Gubben Noach) i sina Vandringar i Helsingland 1871: "Efter intagen god middag slå vi oss derföre ned på gungbrädet i den nätta trädgården." Liknande vändningar förekomma även i Läsnings för folket 1906 (SAOB).

Gungbrädan var lätt att anordna. Man lade en planka över något underlag, en sten, en låda, en bock eller dylikt. De gungande placerade sig på brädans ytterändar och gävo ömsevis fart med benen. Var det stor skillnad i tyngd mellan de bägge gungande, kunde den tyngre flytta längre in på brädan, eller också sköts brädan över ett stycke åt den lättare sidan. Var brädan tillräckligt lång, kunde det vara flera deltagare på varje sida.

Barnen gunga bräde över en bom. — Älvkarleby, Uppland.

Ofta har man på landsbygden använt en hässja som bock vid gungningen. De vågräta hässjstängerna inbjödo att flytta gungbrädan högre och högre, vilket medförde allt vidlyftigare luftfärder för de gungande. Från åtskilliga håll omtalas även att man brukade sticka en gungbräda på lämpligt ställe i gärdsgården, något som dock inte betraktades med blida ögon av de äldre. Påfrestningarna på gärdsgården kunde bli för stora.

Vid en beskrivning av hur det går till att "gunga på bock" påpekar Albert Norman i Ungdomens bok 1878 att "man bör komma ihåg att icke sätta fötterna under brädet, när det väger ned". Samma författare nämner även att detta slags gungning hör till folknöjena i Ryssland, men att man där brukar stå på brädet. Ibland har det förekommit att en deltagare placerat sig bredbent stående mitt på brädan. Genom att förflytta kroppstyngden från ena benet till det andra har han därvid kunnat

bidraga till att reglera gungandet, och genom att bromsa kunnat åstadkomma olika överraskningsmoment i nöjet.

Det förekom ofta att den ena deltagaren på olika sätt "gjorde sig tyngre" och härigenom kunde få gungan att stanna, då den andra var högt i luften. I Blekinge kallades detta att man sökte "torka" varandra. Den som blev sittande i vädret hängde till tork i solen. I Ångermanland sade man att de gungande gjorde "spekekött av varandra" dvs. den som åkte upp i luften blev lätt som soltorkat kött. I en variant från Västmanland heter det, att man gungade "spickeskata". P. A. Säve uppger i sina Gotländska lekar att det kallas "torka tarm". Han synes dock ha missuppfattat benämningen och trott att den användes, då bägge deltagarna voro lika tunga, så att ingen gungning inträdde. Enligt samma källa kallades det att "stjäla fläsk", då någon deltagare tog för lång brädända åt sig. I Småland kallades det "svälta räv".

Mestadels har man använt ordet gunga om denna lek. I Västergötland kallades gungan för "gonsa" och i Västmanland kallades det "att gusa". Från Gotland nämner Säve "gunga fjäl". I Lima i Dalarna förekom ett helt annat ord, man sade inte gunga utan roga. I Halland förekom benämningen russbräda och i Småland "gunga vipp". I Jämtland kallades gungbrädan "vippdissa" och på sollerödialekt benämndes inrättningen "viss". Verbet gunga heter där "vissa". Då man i Ångermanland kallade leken att "hissa" var det bara ett beskrivande ord för själva gungrörelsen.

Från Vilhelmina i Lappland finnes antecknat följande ramsa som barnen brukade säga då de gungade bräde:

"Hissa, hissa lågä
käringa väntä mågå."

Av en tillfällighet kunde mången gång kullblåsta träd bli liggande på ett sätt som gjorde dem lämpliga för gungning. Det var vallpojckarna som brukade utnyttja sådana tillfälligheter. En vaggvisa från Värmland alluderar på denna sort av tillfälliga gungor.

”Sätter ja mäg på e husse-låg¹
 å husser mi flecke så gärne
 så tapper ja bort mi bjälle-ko
 som hette Röe Gullstjärna.”

Bland de mera tillfälliga gunganordningarna intogo träden alltid en viktig plats. Viga pojkar klättrade upp i översta toppen på spänstiga trädstammar och fick dessa att komma i våldsam gungning, ibland så att de kunde likt ekorrar hoppa över till ett annat träd genom att gripa fatt i dess grenar.

I alla delar av landet har det också varit vanligt att man flätat ihop grenar från två bredvid varandra stående träd och på detta sätt fått en gunga att sitta i. Det har även förekommit att man inte suttit och gungat utan stått på gungbrädan och genom hopp åstadkommit brädans vågrörelser. Vanligen har brädan då varit placerad nära marken, enär olycksrisken vid denna lek varit ganska stor. Leken kallades på Gotland att ”springa fjäl”, ”skuppä bröde” eller ”springbräde” enligt P. A. Säve.

Ett skämtsamt påhitt i samband med gungbrädan kallades i Hälsingland att ”gifta klossor”, dvs. grodor. En deltagare narrades att sitta på gungbrädan, medan de andra med en klubba dunkade på den motsatta ändan, så att brädan studsade. I Jämtland var det i stället en som hoppade på den fria ändan, så att den andra studsade i vädret, alltså vad som på Gotland kallades ”springbräde”.

Ibland ha även stora stenblock lagts på ett sätt som gjorde det möjligt att gunga på blocket. Vallpojkar brukade roa sig med att gunga på dylika. I Lappland brukade de kallas ”rammelhälla”.

På mångfaldiga sätt har man vetat att finna möjligheter till gungning i luften med samma våglikande rörelser som en gungbräda. De tvåhjuliga kärrorna lämpade sig särskilt väl. En deltagare fattade med händerna om skalmarna och de övriga vägde ner kärrans bakända så att skalmarna gingo till väders.

¹ Kullfallet träd användbart som gunga.

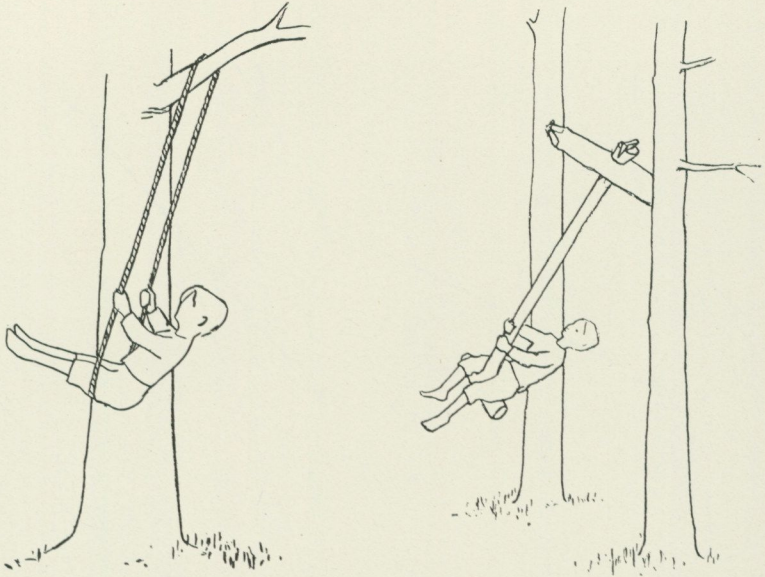
Den vanliga brunnsvågen, som man vindade ner brunns-hinken med, var också särskilt inbjudande.

Den vanligaste och kanske mest uppskattade formen av gunga bygger inte på vågen som förebild utan på pendeln — den rör sig alltså icke upp och ned på det sätt som utmärkte gungbrädan, utan har svängt fram och tillbaka såsom de nu vanliga och välkända barngungorna. Konstruktionerna ha varit mycket växlande.

Den enklaste och vanligaste typen har bestått av ett rep, vars bägge ändar voro fästade upptill. Den gungande kunde sitta eller stå, och rörelsen skedde pendlande fram och tillbaka. I stället för rep kan det ha varit stänger, vilka ledade i det övre fästet. En annan form har bestått av stänger av föregående typ, vilka voro fästade upptill i en axel. Denna axel hade vid ändarna tappar, som möjliggjorde den roterande rörelsen. Gungorna med rep ha i stort sett varit varandra ganska lika genom att gungan har hängt och svängt i repen. I stället för rep har det även förekommit att man gungat i kättingar.

Särskilt då det gällt barnens nöjen, har man gärna fäst gungan vid ett lämpligt fotsteg i brandstegen, som oftast stått lutad mot stugtaket. Vanligast har det dock varit att gungan placerats i något träd med en gren på lämplig höjd, så att gungans bägge ändar kunde fastgöras i grenen. Det har också förekommit, att gungan placerats mellan tvenne träd, varvid gunglinorna fästats vid var sitt träd eller i en tvärså mellan träden. Repgungor ha även varit placerade inomhus, i dörröppningar, tröskhus, portlider och liknande utrymmen men framför allt i logarna. Linorna ha därvid fästats i dörrkarmen eller i logbalken.

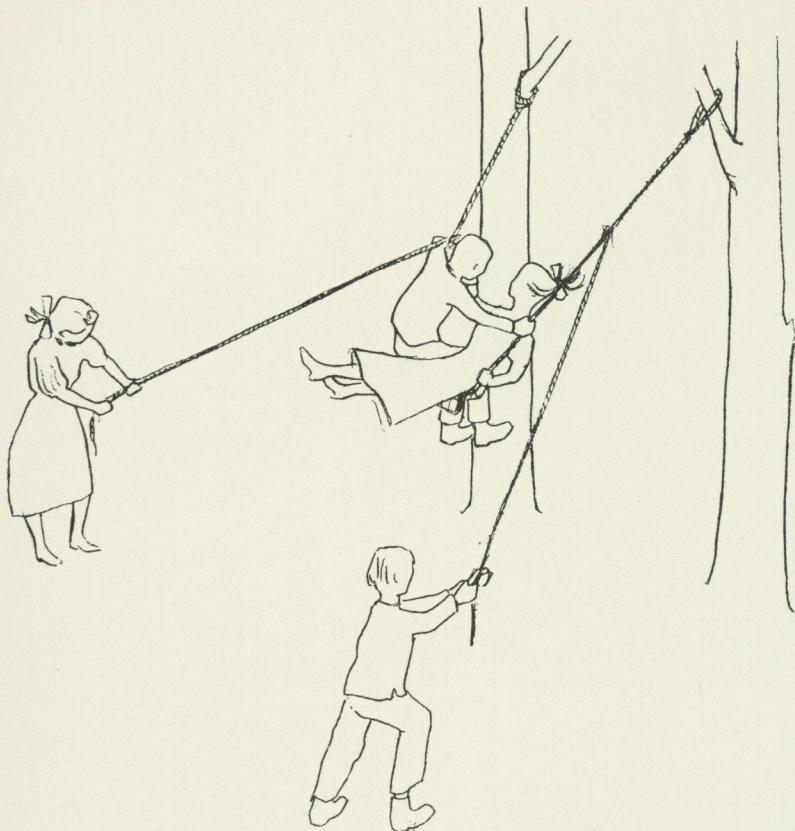
Gungan igångsättes antingen genom att den gungande ger fart med fötterna och därefter genom kroppsrorelser ökar farten eller också lutar han redan från början kroppen bakåt så att gungbrädet förskjuts framåt. Genom att upprepa denna rörelse, möjligen förstärkt genom dragning i repen, kan man öka svängningarna. Då det gäller småbarn, brukar vanligen någon stå bakom och genom knuffar i ryggen ge fart. För den vux-

Gunga av enkelt rep, bundet kring en trädgren. — Nordmark, Värmland. — Gunga med vridbar axel, som är intappad i de bägge trädstammarna. — Vilhelmina, Lappland.

nare ungdomen, som gungade högre, har det varit brukligt att en eller två draglinor varit fästade vid gungan eller repen. En person stod då och satte gungan i gång. Mestadels har man gungat i sittande ställning i dessa repgungor. För att det skulle bli behagligare att sitta på repet eller linan har man ibland gjort ett säte av ris, tomsäckar, gamla täcken eller dylikt, då man icke förfärdigat en sittbräda, som mestadels haft uttagningar i kanterna för repen. Det har emellertid förekommit även i gungor av detta slag att den gungande stått och gungat.

På en del håll har repgungan varit placerad i en särskild ställning, bestående av två lodräta pålar, upptill förenade med en tvärså där gungan fästades. — Från Bohuslän omtalas att man stundom placerat gungan i en krakställning för ärter, innan denna togs i bruk för sitt egentliga ändamål.

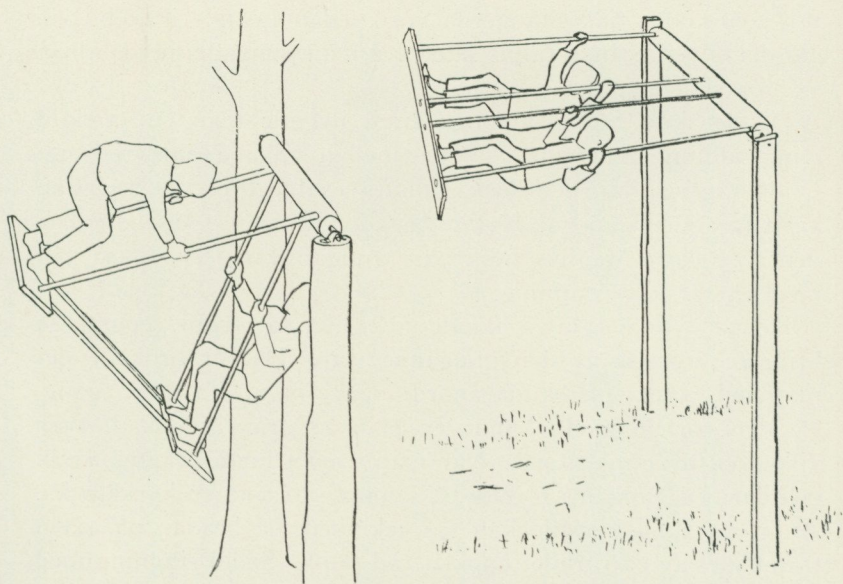

Pojke och flicka gunga gemensamt i en repgunga, som sättes i rörelse medelst draglinor. — Älghult, Småland.

Det har även förekommit repgungor med bara ett rep. Repet har då varit fästat mitt på sittbrädan, och den gungande har haft ett ben på vardera sidan av repet.

Till lekarna i gungan hörde det ibland att man försökte hoppa ur gungan, medan den var i farten.

En fördel med repgungorna låg däri, att de voro så lätta att åstadkomma. Man erinras onekligen om Petrejus tidigare anförda uppgifter från Ryskland omkring 1600, då man erfar,

Dubbelgunga med rörlig axel. — Ransäter, Värmland. — Gunga med rörlig axel i särskild stolpkonstruktion. — Stoby, Skåne.

att de yngre hamnarbetarna i Stockholm vid slutet av 1800-talet brukade bära rep med sig vid utflykter i det gröna för att kunna göra gungor åt damerna (Arbetets söner 1944).

Det har funnits en annan typ av gungor, där repen varit ersatta med trästänger eller slanor, vilket i sin tur medfört vissa andra konstruktioner för att åstadkomma den gungande rörelsen. Om repgungorna till större delen använts av barn och endast i viss utsträckning av vuxnare ungdom, så kan det beträffande denna typ sägas vara tvärtom; den har framför allt varit den vuxnare ungdomens.

Liksom repgungan anordnades denna ofta mellan ett par träd. En träaxel placerades då mellan träden. Antingen vilade axeltapparna i lämpliga klykor, där de genom rep höllos fästade, eller också var axeln instucken och lagrad i ett par hål. Mestadels var axeln försedd med dubbar i ändarna, avpassade

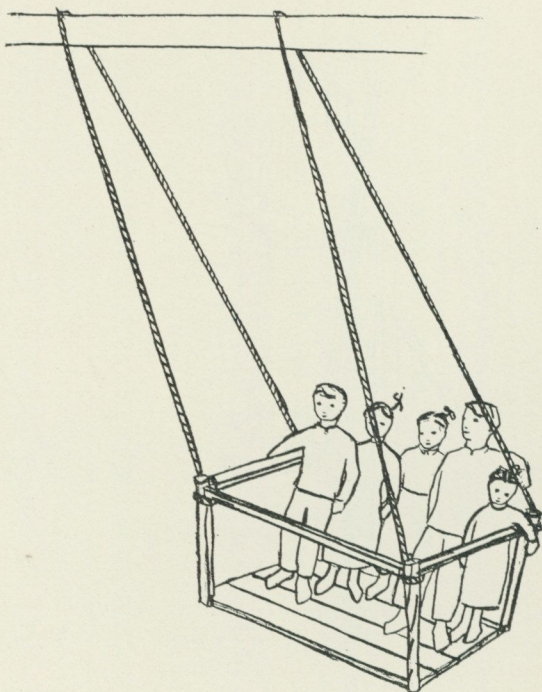
för järnskodda hål. Stängerna voro sedan fästade i axeln och vid deras nedre ände fanns sätet. Då man gungade, vreds alltså axeln i sina lagerhus.

Då det inte fanns lämpliga träd, byggde man en särskild gungställning av tvenne stolpar, mellan vilka axeln vred sig. Undantagsvis har det dock funnits exempel på att tvärsån varit fast men slanorna rörligt fästade vid denna. Möjligen har den av Olaus Magnus beskrivna gungan varit av denna typ med en särskild ställning.

Denna typ av gunga kunde inte lika lätt som repgungan bringas i rörelse av den gungande själv. Därför brukade det mestadels finnas särskilda anordningar för att få den i gång. På den rörliga axeln kunde en planka vara fastspikad, från vilken en draglina utgick. När man drog i linan bragtes axeln och därmed gungan i rörelse på samma sätt som en kyrkklocka. Ännu mera lik kyrkklockan var tekniken, då brädan på axeln trampades av en i trädet uppklättrad pojke. Såväl ringning med lina som trampning av kyrkklockor var förr i tiden en färdighet som nästan envar karl behärskade, och särskilt pojkar brukade under uppväxtåren vara mycket ivriga att lära sig denna konst. I Dalarna har det t. o. m. funnits ett slags övningsatrappor, s. k. "hundklockor", vilka bestodo av en träklamp som svängdes istället för en klocka. Funktionen i en trampad gunga var densamma.

Dessa gungor brukade man sätta i våldsam fart. Helst skulle de svänga högre upp än axeln och ofta ha de enligt flerfaldiga uppgifter svängt helt runt, vilket i Uppland kallades att "vålva". Från Sörmland berättas det även att man på brädet hade hällor av läder, där den gungande kunde sticka in fötterna för att säkert hålla sig kvar, då huvudet var vänt nedåt. I dessa gungor har man nämligen mestadels gungat stående, eftersom man då fick bättre fart. Ofta ha de gungande varit två personer, som stått på brädan tätt mot varandra och drivit på var sin gång.

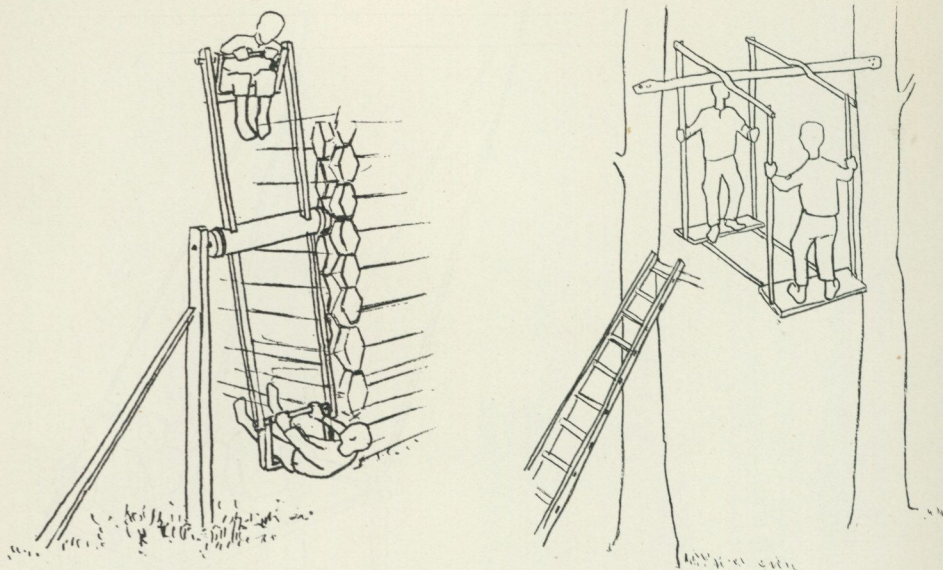
Benämningen gunga har varit allmän i hela landet, möjligen med smärre förändringar såsom slänggunga, svänggunga eller kneggunga. I Lappland och Ångermanland förekom termen slänghissa. Från Värmland är antecknad benämningen "rusa".

Repgunga för flera personer. — Värmland.

Dessa gungor med stänger voro ofta avsedda för flera personer, som kunde sitta eller stå i bredd. Det har även förekommit att gungan varit konstruerad så att den haft två sitt- eller fotbräder ett stycke från varandra. På vissa håll har det även förekommit att gungan varit en hel liten "balkong" med räcken. Dessa former komma ju mycket nära de båtliknande gondoler eller gungor, som alltjämt förekomma i förhållandevis primitiv form på kontinentens ambulerande nöjesfält.

Liksom repgungan kunde uppträda med endast ett rep, har även gungan med lodräta stänger stundom bestått av bara en stång, nedtill försedd med en fot- eller sittbräda och litet högre upp med ett handtag. Typen har använts av både en och flera personer.

Dubbelgunga med rörlig axel. Även sittbräderna äro försedda med rörliga axlar. — Boda, Dalarna. — Dubbelgunga. — Tveta, Södermanland.

En speciell art av gunga hade särskilt långa stänger, vilka vid mitten voro fästade vid axeln. I ytterändarna på dessa stänger voro sittbräderna placerade. Det var givetvis mycket svårt att hålla sig kvar på dessa bräder, när den ena ändan var vänd uppåt. Därför brukade även bräderna vara försedda med lager-tappar som gjorde att brädet vred sig under gungandet. För att få i gång denna gunga fordrades det en medhjälpare, som drev axeln genom trampning.

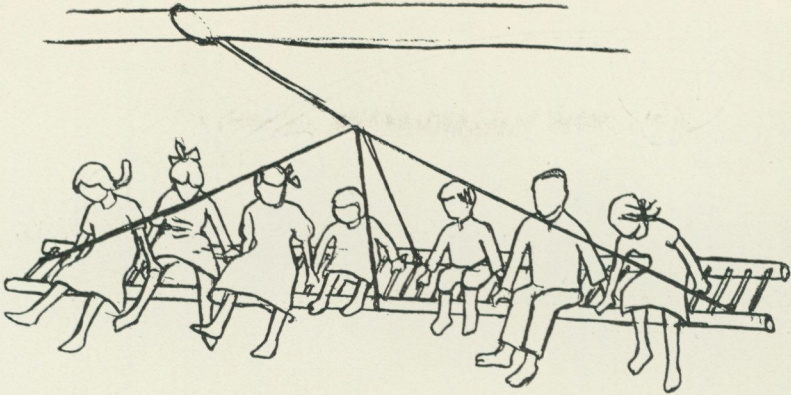
Under senare tid ha de s. k. trädgårdsgungorna kommit i bruk. De utgöras av tvenne mot varandra vända soffor, vilka äro upphängda i en träkonstruktion. Dessa äro främst avsedda för vuxna människor, och svängningsförmågan är mycket begränsad. På vissa håll gå de under benämningen amerikanska gungor, enär man förmenar att typen lanserats av hemvändande svenskamerikaner.

Scenbild ur C. Envalssons skådespel »Slätter-Ölet eller Kronofogdarna» 1787. Vid slutet av femte scenen hissas kronofogden Bryngel i vädret i en gunga. Akvarellerad teckning i Musikhistoriska museet.

Ryskt bondfolk, roande sig med att hoppa på en gungbräda. Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo.

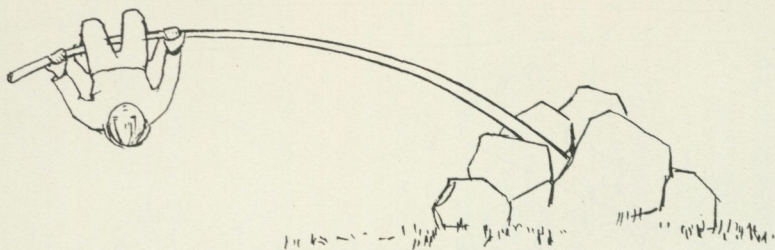
Tillfällig gunga, arrangerad med hjälp av en skrinhdäck. — Svanshals, Östergötland.

Till gungandet hör även allehanda mer eller mindre tillfälliga former, som inte fordra särskilda redskap utan endast svajande bräder. Att lägga en planka mellan två bockar eller dylikt och sedan i stående eller sittande ställning få denna att svaja har alltid varit omtyckt.

En annan form av svajning åstadkom man genom att sätta fast brädan i ett stenröse eller på annat sätt och sedan taga plats på den fria ändan, där man åstadkom svajande rörelser. Konstruktionen är alltså densamma som i de sviktar, som numera användas vid våra badplatser.

En speciell form av gungning åstadkom ungdomen i Dalarna och Värmland genom att binda ihop ändarna av tre eller fyra hässjestänger så att dessa voro resta ett stycke över marken. Genom att hoppa på sammanknytningsstället fick man stängerna att svikta, så att man studsade upp i luften. Ju tätare man förde samman stängerna vid hopknäppningen, desto mer höjde sig "knoten" från marken och desto effektivare blev sprätten. Anordningen benämndes "rodussa".

Besläktad med gungan är en annan apparat, där emellertid den snurrande rörelsen kommit att överväga. En lång planka fästes vid mitten i en jordfast påle medelst en dubb eller spik,

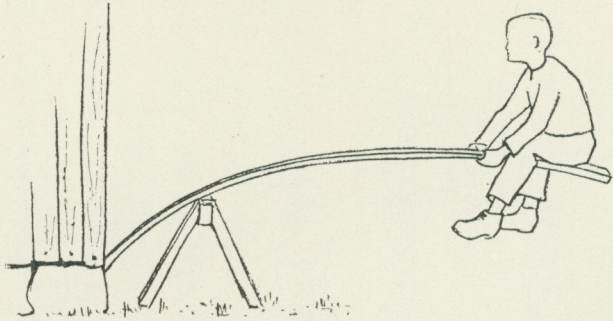
*Sviktgunga, åstadkommen genom att sticka en stör i ett stenröse.
Sollerön, Dalarna.*

så att plankan kunde såväl snurra som gunga. De lekande ha därvid satt plankan i gång så att den snurrar samtidigt som de bägge ändarna kunnat höja och sänka sig. Funktionen blir alltså en snurrande gungbräda. Ofta har denna apparat konstruerats med hjälp av en stege, som placerats på en hög kärrhjul, vilka fasthållits medelst ett spett, stucket genom naven.

Denna kombination av gunga och snurra har erhållit många namn. I Ångermanland kallades den "snurrhissa", i Lappland "trillhissa", i Boda i Dalarna benämndes den "vimbla" och på Sollerön "kringäl-vissa". I Uppland brukade man säga "kringgunga", och i Småland "kringåka", vilket även förekommit i Västergötland, där också namnet "kringgonsa" antecknats. I Småland har man även nyttjat benämningen "sverra" samt "vipp". Rietz säger i sitt Dialektlexikon, att det senare ordet betyder "en stege lagd öfver tre på hvarandra liggande hjul och hvilka svänga omkring". Dessutom har det funnits mera tillfälliga benämningar såsom "skenablacka" i Uppland och Gästrikland samt "vildget" i Jämtland.

Dessa gungor ha ofta använts vintertid på is och utgöra en övergång till slängkälkar och liknande anordningar, vilka falla utanför ramen för denna framställning.

Dessa olika typer av gungor äro av ett visst intresse, inte så mycket ur teknisk synpunkt — deras arrangemang ha ju i de relaterade fallen varit förhållandevis enkla och ganska välkända.

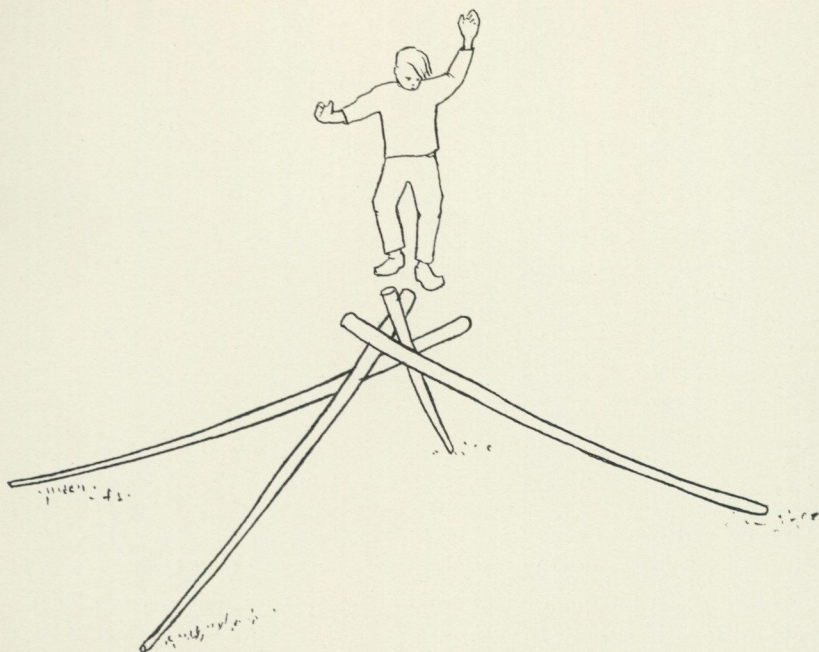

Sviktgunga, åstadkommen genom att sticka en bräda under en husfot. — Borås, Västergötland.

Men en redovisning av de kända typerna är dock välmotiverad, eftersom en inventering av typerna med gruppering och redogörelse för funktion och konstruktion hittills har saknats. En behandling av gungorna motiveras emellertid främst av den roll de spelat som nöje för den vuxna ungdomen. Genom de fåtaliga litterära beläggen känner man deras förekomst från 1700-talet, och man får samtidigt antydningar om en tidigare existens. Traditionen från 1800-talet vittnar emellertid värtaligt om att gungan spelat en roll, som icke tillnärmelsevis varit känd nu för tiden.

Medan barngungorna anbragtes hemma på gården har den vuxnare ungdomens gungor mestadels placerats ett stycke från byn på ungdomens samlingsplatser. Främst var det under sommarhalvåret som gungorna voro i bruk, och särskilt var det lördags- och söndagskvällar, som ungdomshoparna uppehöll sig vid gungorna. Från vissa håll nämnes även att onsdagen, lill-lördagen, aktualiserat gungplatsen. Man hade även andra nöjen för sig vid dessa platser, såsom slantsingling och dylikt. Mycket vanligt var det, att man dansade på någon lämplig fläck intill gungorna. Kombinationen dansplats och gunga är välkänd från många håll.

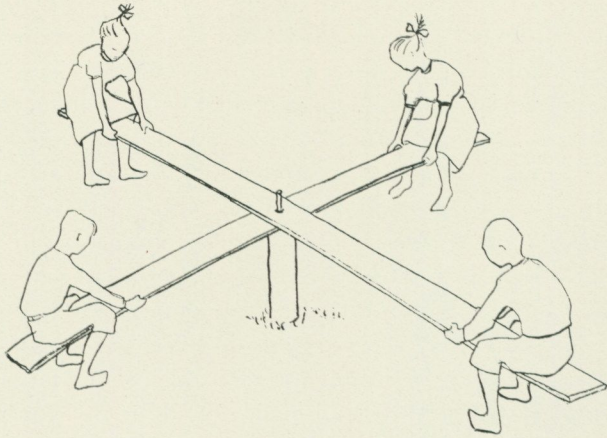
Bland nöjesanordningarna vid marknader förekom gungan

Sviktgunga, åstadkommen genom att sammanfoga fyra hässjestörrar. — Trönö, Hälsingland.

under senare delen av 1800-talet, då marknaden till största delen övergått att bli ett folknöje.

Traditionerna om hur ungdomen samlats kring gungorna lever ännu rikt i alla delar av landet. I Södra Härene socken i Västergötland finns en plats, som alltjämt går under namnet "Gungsebacken", och i Gällstad i samma landskap går en plats under benämningen "gonsevea". I Mariannelund brukade man kalla platserna för "gungbacken", och i Kalvsviks socken i Småland heter platsen "åkebacken". I Ås socken var gungan placerad på den livligt frekventerade nöjesplatsen, som bar namnet "Majkullen". På Gotland talade ungdomen om att "gunge såide". Det var vanligt att ungdomen brukade samlas på kvällarna vid tjärbränningsplatserna och där fördriva tiden med att gunga. Särskilt vid pingst, midsommar och andra stora

Snurrunga. — Överselö, Södermanland.

sommarhelger var det vanligt att gungandet hade högkonjunktur. Samma förhållande gällde även vid bröllop. Gustaf Aldén, upphovsmannen till den välbekanta Medborgarens bok, har i sina minnen berättat om hur han på 1860-talet deltog i gungandet vid ett bröllop i Bellö i Småland. "I skogen nära bröllopgården var uppsatt en stor slängunga. Mellan ett par stora tallar var högt uppe inpassad en rörlig tvärbjälke. I den voro fästa två långa trädslanor, nedtill förenade med en brädstump. På denna stodo de gungande, vanligen ett par. Genom kroppens rörelser sattes gungan snart i fart och ganska högt. De allra djärvaste, och till dem hörde min sidokamrat, ökade farten, så att gungan slog över och gick runt som ett stort hjul. Det såg riktigt hemskt ut, då de gungande kommo högt upp bland trädtopparna med huvudena nedåt och fötterna rakt upp mot skyn."

Gungandet var inte alldeles riskfritt. Ungdomen drev både som sport och skryt sina gungor till svängning på ett sätt, som nutida människor ha svårt att tänka sig. Olyckor och olycks-tillbud ha inte heller uteblivit. Från talrika håll berättas om minnen av dylika olyckor. Ibland kunna sagesmännen namnge de skadade, ibland äro de barn eller barnbarn till dem. Från

Burseryd i Småland vittnar en lantbrukare om hur hans mor-mor fallit ur en gunga och slagit sig medvetlös. Från Skede i Småland omtalas, att en yngling fallit och krossat hakan. En sagesman i Gästrikland framhåller, att då man föll ur var det viktigast att ligga stilla, så man inte kom i vägen för den tomma gungan, som med rasande fart fortsatte att svänga. I Bitterna i Västergötland utpekas en äldre person, som blivit halt för hela sitt liv genom fall från en gunga. Från Gärdslösa på Öland och från Hov i Skåne uppger man, att folk skall ha slagit ihjäl sig vid fall. Likaså uppges från Vingåker, att en flicka skall ha slagit ihjäl sig i en gunga vid Westorp på Sävstaholms ägor. Ännu på 1880-talet spökade det därefter på denna plats, berättar gammalt folk. Hur det förhåller sig med dessa dödsolyckor, är svårt att nu med säkerhet avgöra. Det är möjligt att de till en del äro sägenbildningar kring inbillade tilldragelser eller timade dylika på andra håll. Ett mera påtagligt bevis härför är den visa om en dylik olycka, som spreds under 1800-talet och ännu under 1940-talet kunnat upptecknas. Denna variant, vilken på flera ställen är missförstådd och förvanskad, är upptecknad just i Jämshög, där olyckan skall ha inträffat. Visan, som omfattar 20 strofer, är emellertid känd även från andra håll i södra Sverige, ehuru icke i så fullständig version.

”En eftertänkelig SÖRJE-VISA: Om den sorgliga händelsen som timade å Rönåsa, Jemshögs s.n. Då en sockenskomakare Olof Röman nedföll från en gunga och genast med döden avled! Vilket hände natten mellan den 23 o. 24 juni 1836. Diktat av båtsmanshustrun Anna Lisa Johannes dotter strax efter händelsen.”

Ack om jag vågade dikta Några enfaldiga verser och ställa på pränt
Och låta er ynglingar påminna Huru vi slumra bort tiden med skämt.
I vet ej hur snart dödslockan ljuder Då i skolen färdiga stå
För domarens ansigte blida Och lön för sina gerningar få.

— — —
Låt mig det icke förtiga. I Rönåsa by är det händt
I Jemshögs socken den vida Hans namn det är väl sålunda känt

Hans namn det är Olof Röman I Rönåsa by är han född
I församlingen haver han vistats. I Rönåsa fick han sin död.

I sanning så vill jag beskriva. Allt hur detta öde tillgick
Der var några ynglingar yra som ej lydde lag eller skick
De våga sig bygga en gunga. De tänkte de lek skulle få
Men nöjet som de der fingo. Det blev både jemmer och gråt!

Så hastigt han sig på gungan slängde Hans bröder såväl som hans dräng
Så häftigt de gungan då svängde De gunga i fullaste fläng
Att jernnaglar i Eken månde brista Och de ned till jorden månde slå
De två de fick ej skada Den tredje fick dödligt sår!

Ack vilket ryseligt öde! Ack vilka ömkliga sår!
Der stodo några ynglingar unga. Med häpnad de sågo derpå
De sågo sin Christendoms broder Han kunde ej tala ett ord
Han kunde ett avsked ej taga Ifrån sina lekesystrar eller bror!

Ja, blodet i mina ådror rördes När som jag fick höra det tal.
De visste ej vad de skulle göra Att han kunde bliva vid makt
De måtte med räddhåga skaffa Ett lakan att bära honom fram
Och blodet, likt stridaste strömmar Utur båda öronen rann.

— — —

Inte minst olyckorna bidrogo till att skapa motvilja mot
gungorna hos de styrande i församlingarna. Från Norra Sand-
sjö i Småland berättas det om en lärare som på 1880-talet i
sina elever inpräntade denna lärosats, vilken barnen måste kunna
utantill:

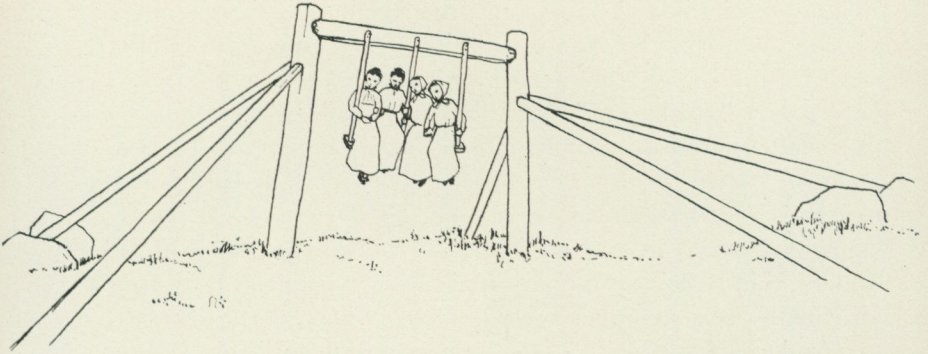
”Vi fresta Gud
för det första genom våghalsigt gungande på stor höjd
från marken,
för det andra genom överdådig framfart,
för det tredje genom gång, kalkåkning eller skridsko-
åkning på svag is.”

Någon olycka vid gungning har mångenstädes varit den direkta
anledningen till att man mera handgripligt gått till anfall mot
gungorna och huggit ner dem. Då en gungställning genom
storm blåste ikull pingsten 1856 i Bitterna i Västergötland,

sade folk: "Nu har Gud sopat bort kroka galge." Från såväl Bohuslän som Jönköpings län uppges det, att prästerna stridit mot gungorna, enär ungdomen med dessa ofta ohelgade sabbaten. Från frikyrkligt håll i Jämtland uppges det, att döttrar till baptister inte fingo svära, dansa, locka sitt hår eller gunga. Då man i Källsjö i Halland till och med roade sig i gungorna under gudstjänsttid, lyckades komminister Thörnblom på 1860-talet genomdriva att gungorna förbjödos. Dylika ingripanden från de kommunala myndigheterna äro kända från åtskilliga håll. I Gärdslösa på Öland beslöt sockenstämman på 1830-talet, "att den som har en gunga på sina ägor, skall den genast borttaga inom 8 dagar". Ett sockenstämmoprotokoll från Villstad i Småland av den 23 maj 1849 uppger:

"Sedan nu en så kallad gungsa blifvit uppsatt i Yttra Lida gerde, som ej allenast kan förorsaka den lättsinniga ungdomens fördärf genom ben och armars brytning, ja gjuta döden, utan ock hufvudsakligen åstadkommer ett syndigt lefverne ibland ungdomen med superi, svordom, slagsmål m. m. som redan till en del visar erfarenhet af, så varde innehafvaren, på hvars egor denna gunga är uppsatt, antingen det skett med eller mot hans tillåtelse, härigenom af församlingen tillsagd att genast nedrifva den, och den som dessutom låter nu eller framdeles sådana onyttiga och skadliga hänggungor uppsätta på sina ägor, måste icke allenast anses för en sådan man, som uppmuntrar ungdomen till laster och synder, utan ock härigenom förbindas att plikta till fattigcassan Rdr Banco."

I Finland ha gungorna länge varit mycket omhuldade. Det synes även som om de levat kvar längre på den sidan Bottenhavet än i vårt land. F. Rühls nämner 1827 i Finland och dess invånare, att befolkningen i Tavastland roar sig "vårtiden mycket med gungor, framför allt begagnar man de så kallade vingel-gungorna". (SAOB.) Enligt Per Söderbäck hörde de stora trågungorna även på Stora Rågö till de viktigaste nöjesmedlen under 1800-talet. Anders Allardt skildrar i Nyländska folkseder och bruk 1889, hur ungdomen samlas på gungbackarna för att roa sig och dansa. "Nästan i hvarje by finnes en gunga,

Gunga från Pellinge, Finland.

i de större byarna två och ännu fler. Gungorna förfärdigas oftast af byns unga gossar under någon vacker sommarnatt.”

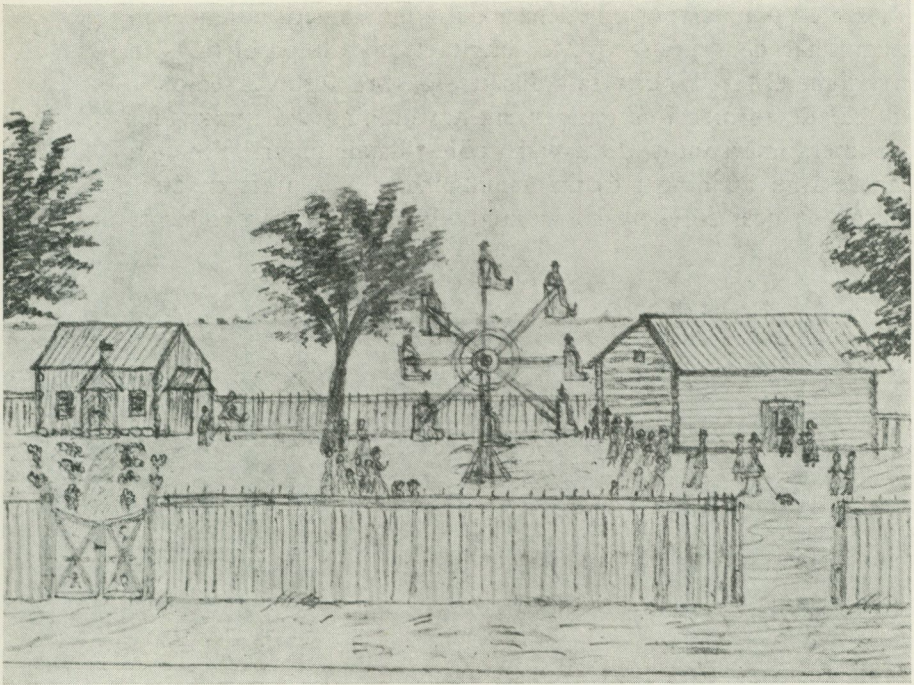
I Svenskygden 1930 läses följande skildring från gungbackarna i Liljendal och Pernå: ”Det har ofta sina svårigheter att anskaffa plats för gungan, ty ’he blir äitt tokot vaesend, en man int får nattro’ mena gubbarna.” Åke Laurén har i Bondens liv i det gamla Helsing (1931) framhållit, att ”i ungdomslivet spelade bygungan sommartid en mycket betydande roll”. Ett utmärkande drag för livet kring de finska gungplatserna var sången. Allardt framhåller i sin beskrivning av Lapträsk socken 1920, att ”gungan bidrog icke litet till sångens främjande och bevarande från släktled till släktled”. Finska vissamlingar innehålla ofta rubriken gungvisor, och därmed avses då endast visor som varit populära i samband med gungandet. Med själva gungleken ha de intet att göra. Bland gungvisor återfinnas sålunda talrika sjömansvisor och skillingtryck av typen En ynglings klagan, Fågeln i november eller Anna och Alfred. Att gungorna tillhörde den vuxna ungdomens speciella nöjesformer framgår av Allardts konstaterande i Borgå sockens historia (1930): ”Sedan man gift sig, klev man icke mer upp i gungan, och de flesta upphörde då att sjunga till och med i ensamma stunder.”

Gungorna i Finland ha liksom i Sverige dels varit repngungor och dels gungor av hel träkonstruktion. På bygungan, som hade sin plats mitt i byn, fanns det ungefär femton sittplatser. I mitten var "klockarbrä", som också kallades "jungfrubrä". Där skulle den sitta, som hade den bästa sångrösten och som kunde de flesta visorna. De båda sidobräderna kallades "latmansbräder". De kallades så emedan de som sutto på dem ej behövde "föra". Dessutom fanns det på gungan två "föranbräder", vid vilka "föranpajorna" voro fästade. "Pajorna" voro inalles sex, nämligen tre på vardera sidan.

I mycket enkel form har det även funnits hemgjorda gungor av "pariserhjulets" typ, som eljest nått sin fulländning på mer merkantiliserade nöjesplatser. I. Strutt nämner att detta redskap kom i bruk i England vid början av 1800-talet (*The Sports and Pastimes of the People of England*, London 1838). I ett stort hjul hänga ett antal små sittkorgar, vilka gunga fram och åter, då det stora hjulet sättes i rörelse. Då gungor av denna typ tillverkades på landet, synes det inte ha varit mer än fyra personer, som kunnat roa sig i dem samtidigt. Från Tensta i Uppland berättas det om en dylik gunga. Det är möjligt att den inspirerats av en namnkunnig föregångare i Uppsala, nämligen det pariserhjul som fanns vid den gamla Vauxhallen och som tack vare sin popularitet gav stället det bekanta namnet "Rullan". Stället hade drivits upp såsom utvårdshus av traktören Mathias Wahlström, som till efterträdare 1853 fick klensmeden Lundgren. Det var denne som på femtioalet konstruerade den ryktbara gunga, som gjorde stället så känt. Nyheten kom att bli ännu mera spridd genom en nidvisa, som författades om ägaren och hans gunga av en garvaregesäll vid namn Törnbom. Man behöver endast anföra några strofer ur denna nidvisa för att de flesta skola känna igen den, kanske med delvis andra ord. Refrängen har dock behållits i de otaliga varianter, som alltjämt sjungas.

Hans annons om Tivoli
Rullan går, rullan går
Är blott charlataneri.
Rullan går, rullan går

Är ej annat än en gunga
Blott för herrar, gamla, unga
Rullan går, rullan går
Då må ni tro att rullan går.

"Rullans begynnelse", teckning av skomakaren S. A. Hägg i Uppsala 1885. Uppsala universitetsbibliotek. — Bilden återger utvärdshusets gårdsplan med den hjulgunga, som givit stället dess namn.

När som Rullan sätts i gång
 Rullan går, rullan går.
 Ser man en student så lång
 Rullan går, rullan går

Klädd uti sin vita luva
 Gunga med sin turturduva
 Rullan går, rullan går
 Då må ni tro att rullan går.

Denna överblick över gungans historia och formutveckling i vårt land visar, att den funnits i skilda varianter här ända sedan 1600-talet och förmodligen ännu tidigare. De utländska källorna betona gungans starka förekomst i Östeuropa, något som låter förmoda att seden har sitt ursprung i Orienten. I vårt land har gungan varit en omtyckt leksak för småbarn men tidigare fram-

för allt ett populärt inslag i den vuxnare ungdomens nöjen. Som sådant har den i vissa bygder blivit ett socialt problem, som myndigheterna på olika sätt ansett sig böra inskrida emot. I utvecklade former fick gungan rik användning vid marknader och mera merkantilt utformade nöjeställningar. Troligen har dess användning i dylika sammanhang även haft en återverkan på dess förekomst i mera folklig miljö ute i bygderna.

Teckningarna utförda av fil. kand. Ingemar Tunander efter beskrivningar i Etnologiska undersökningens arkiv.